

ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ ФРОНТ (2014–2021)

Лук'янченко С. В., Марцінко Н. М.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України у 2014 р. доповнюється економічною «гібридною війною». Українські учені переконливо доводять, що Росія завчасно готувалася до цієї «гібридної війни» у нашій державі. Проте тільки у 2013 р. начальник генерального штабу Збройних сил Росії В. Герасимов публічно озвучив стратегію і тактику своєї країни у майбутній російсько-українській війні. Він констатував, що у сучасних геополітичних реаліях «зросла роль невійськових способів в досягненні політичних і стратегічних цілей, які у низці випадків за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї... Акцент використуваних методів протидії зміщується у сторону широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів»¹. Говорячи про «невійськових заходи» йшлося про використання «енергетичної війни», «торгової війни» та ін. засобів тиску на Україну².

Історіографія досліджуваної проблеми доволі різноманітна, проте на сьогодні відсутній брак наукових студій, які б безпосередньо відображали «гібридну війну» Росії в економічній сфері на тлі російсько-українського збройного протистояння у південно-східних областях нашої держави. Все ж, незважаючи на вищезазначене, значне зацікавлення викликають дослідження Ю. Федотової³, М. Гончара, О. Іщука, А. Чубіка⁴, Р. Буданова⁵, Ю. Корогодського⁶, В. Дейнеги⁷, Є. Будацького⁸,

О. Литвиненко⁹, О. Крамара, Р. Павленка¹⁰, В. Княжанського¹¹, Б. Данилишина¹², В. Волошина¹³, О. Поповича¹⁴, В. Матоли¹⁵, В. Магалецької¹⁶, В. Савінка¹⁷, С. Кулицького¹⁸, А. Полчанова¹⁹, Ю. Вишневецького²⁰ та ін.

Основна мета розвідки – всебічно охарактеризувати економічну складову Російської «гібридної війни» проти України у 2014 – 2021 рр.

Виклад основного матеріалу. У 2014 р. започатковано сучасний етап російської «гібридної війни» в економічній сфері. Керівник Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень М. Розумний зауважує, що цілями Росії у цій війні з Україною є блокування європейського та євроатлантичного курсу Києва, повернення у сферу впливу Росії, а врешті-решт – дезінтеграція української державності²¹. «Стосовно ЄС

¹ Гончар М., Чубік А., Ішук О. Гибридная война Кремля против Украины и ЕС: энергетический компонент. URL: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/585->

² Там само.

³ Федотова Ю. Збройні конфлікти: енумерація та взаємозв'язок з економікою. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 29. С. 54–57.

⁴ Гончар М., Чубік А., Ішук О. Гибридная война Кремля против Украины и ЕС: энергетический компонент. URL: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/585->

⁵ Буданов Р. Ціна енергетичної безпеки: скільки коштуватиме Україні американський газ із Польщі? URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/-tsina-energetichnoji-bezpeki-skilki-bude-koshtuvati-ukrajini-amerikanskij-gaz-z-polshchi-1243798.html>

⁶ Корогодський Ю. Чи почалася війна між Україною та Росією? URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/01/16/3675864/>

⁷ Дейнега В. Історія газових війн України: коли все почалося та чим закінчиться. URL: https://24tv.ua/istoriya_gazovih_vijn_ukrayini_koli_vse_pochalosya_ta_chim_zakinchitsya_n942253

⁸ Будацький Є. Третя газова війна. Ретроспектива. URL: <https://ukranews.com.ua/publication/1022-tretya-gazova-viyna-retrospektyva>

⁹ Литвиненко О. Тотальна війна по-путінськи: «гібридна» війна РФ проти України. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. Київ, 2016. С. 47.

¹⁰ Крамар О., Павленко Р. Війна і міф. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/30325>

¹¹ Княжанський В. Газовий фронт гібридної війни. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/gazoviy-front-gibridnoyi-viyni>

¹² Данилишин Б. Україна і Росія. Кому вигідні торговельні війни? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25436820.html>

¹³ Волошин В. Інструменти мінімізації гібридних загроз економічній безпеці України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1 (129). С. 17–21.

¹⁴ Попович О. Торговельні війни Росії. Чи вистійть Україна на шляху до ЄС? URL: <https://naszwybir.pl/torgovelni-vijni-rosiyi-chi-vistoyit-u/>

¹⁵ Матола В. Росія зводить свою зовнішню політику до торговельних війн з сусідами. URL: <https://tyzhden.ua/News/89104>

¹⁶ Магалецька В. Що виграє Україна від торгової війни з РФ. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/shcho-vigraje-ukrajina-vid-torgovoji-vijni-z-rf-90378.html>

¹⁷ Савінок В. Енергетичні реалії України в умовах російської агресії. URL: <http://rcrs.sumdu.edu.ua/all-news/107-2016-05-26-07-51-07.html>

¹⁸ Кулицький С. Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350

¹⁹ Полчанов А. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агроекономіка*. 2017. Вип. 11. С. 40–46.

²⁰ Вишневецький Ю. Що втратила Україна, Росія та Захід від п'ятирічного конфлікту на Донбасі. URL: https://www.dsnews.ua/minskiy_pat/shcho-vtratil-ukrayina-rosiya-ta-zahid-vid-p-yatirichnogo-konfliktu-02092019230000

²¹ Розумний М. Європі потрібен чіткий алгоритм колективного реагування на перші ознаки «гібридної» агресії. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи*. Київ, 2016. С. 8.

Кремль намагається розхитати єдність європейського співтовариства, дискредитувати його базові цінності, посилити вплив і контроль РФ над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за російським сценарієм», – відзначає він²².

Українська економічна модель виявилася не готовою протидіяти російській економічній «зброї» асиметричними заходами. На початку збройного конфлікту у 2014 р. стан національної економіки не давав змоги заблокувати цілеспрямовані дії Російської Федерації з її дестабілізації. При цьому важлива підтримка була надана Україні на міжнародному рівні. Так, упродовж другого півріччя 2014 р. США, Європейський Союз, Канада, Австралія, Японія та інші країни (загалом понад 40 країн) ввели низку санкцій, спрямованих проти російських компаній, окремих осіб, причетних до розв'язання агресивних дій відносно України. Крім цього, наприкінці 2014 р. Європейським Союзом та США було запроваджено економічне блокування Криму²³.

Експерт Українського незалежного центру політичних досліджень В. Мартинюк виокремлює чотири цілі війни Росії проти України:

1) Підрив проєвропейського курсу України та недопущення її інтеграції до Європейського Союзу і НАТО;

2) Створення та утримання під управлінням Російської Федерації внутрішньополітичної кризи в Україні на фоні послаблення економіки;

3) Повернення України під вплив Росії з метою її поступової реінтеграції до російських пострадянських структур;

4) Перешкодження поширенню в російському суспільстві ліберальних і демократичних настроїв, притаманних українському суспільству²⁴.

Не можна однозначно визначити лише одну причину початку відкритої фази «гібридної війни». С. Попович зауважує, що «світ стає все менше залежним від традиційних джерел енергії, експорт яких був і залишається для РФ по суті єдиним джерелом отримання прибутків. Ті сфери, які нещодавно дозволяли Росії мати відносно диференційований «портфель» отримання доходів (металургійна, космічно-будівна сфери, торгівля зброєю), на сьогоднішній день приносять доходів все менше й менше. Все це змушує керівництво країни до дій, що могли би терміново виправити ситуацію. Проте, не бажаючи розвиватися в тому напрямку, в якому рухається весь цивілізова-

ний світ, Росія, по суті, замість того щоб «тягнутися» до рівня цивілізованої світової спільноти, намагається опустити її на той рівень, на якому перебуває сама»²⁵.

Згідно з оцінками КМУ, «гібридна війна», розгорнута Росією проти нашої держави у 2014 р. знищила 20% економічного потенціалу України (включно з орієнтовними доходами та валютними надходженнями)²⁶. В економічній площині вона проявлялася у продовженні «газових воєн», нарощуванні масштабів «товарних воєн», транзитних воєн», а також руйнуванні інфраструктури Донбасу. У сукупності окресленні чинники повинні були б дестабілізувати економічну ситуацію в Україні.

Насамперед відзначимо, що у 2014 р. Росія значні надії поклала на «енергетичне ураження України» через газову блокаду, створення дефіциту антрацитового вугілля та електроенергії²⁷. Методи «енергетичного шантажу» застосовувалися Російською Федерацією задовго до того, як офіційна Москва стала використовувати сценарії «гібридної війни» у 2014 р.²⁸. Після початку «гібридної війни» у Російській Федерації скасували знижки на газ для України, після чого його ціна зросла до 485 доларів США. У червні 2014 р. НАК Нафтогаз Україна» подав перший позов до Стокгольмського арбітражу. «Газпром» подав зустрічний позов з проханням про стягнення з НАК «Нафтогазу» боргу у сумі 47,1 мільярд доларів США, разом зі штрафами (34,5 мільярдів доларів США у вигляді санкцій згідно з пунктом «бери або плати»). Взаємні вимоги сторін сягнули 125 мільярдів доларів США²⁹.

У середині червня 2014 р. (на тлі інтенсифікації проекту «Новоросія») розпочалась чергова газова блокада України – «Газпром» повністю припинив постачання газу до України, а коли у грудні зрештою відновив його під тиском Єврокомісії, то відразу, з першого кварталу 2015 року, обмежив до мінімальних обсяги експорту газу до Європейського Союзу з метою запобігання реверсу газу в Україну³⁰.

²² Попович К. Гібридна війна я сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2016. Вип. 2 (35). С. 77.

²⁶ Чорна книга Кремля. Війна Росії проти України. Лютий 2015. Втрати і збитки, які несе Україна внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією Криму та агресії, що триває в окремих районах Донецької і Луганської областей. URL: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-0220/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf.

²⁷ Третя газова криза за мовчання ЄС: хроніка нової війни «Газпрому» проти України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/02/7/7061050/>

²⁸ Савінок В. Енергетичні реалії України в умовах російської агресії. URL: <http://rcrs.sumdu.edu.ua/all-news/107-2016-05-26-07-51-07.html>

²⁹ Дейнега В. Історія газових воєн України: коли все почалося та чим закінчиться. URL: https://24tv.ua/istoriya_gazovih_viyn_ukrayini_koli_vse_pochalosya_ta_chim_zakinchitsya_n942253

³⁰ Третя газова криза за мовчання ЄС: хроніка нової війни «Газпрому» проти України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/02/7/7061050/>

²² Розумний М. Європі потрібен чіткий алгоритм колективного реагування на перші ознаки «гібридної» агресії. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи*. Київ, 2016. С. 8.

²³ Базиліук Я. Забезпечення економічної безпеки України в умовах гібридної війни. Стратегічні пріоритети. 2015. Вип. 3. С. 47–55.

²⁴ Мартинюк В. Внутрішні і зовнішні засоби протистояння російській агресії. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи*. Київ, 2016. С. 15.

Більше того, основний транзитний маршрут Уренгой – Помари – Ужгород став об'єктом диверсійних дій. Передбачалось, що ці заходи в комплексі приведуть Україну спочатку до енергетичної, а згодом – військово-політичної капітуляції³¹. «Радикальне скорочення споживання газу та успіх реверсних поставок на тлі падіння світових цін на вуглеводні, імпорт антрацитового вугілля з неросійських джерел, збільшення обсягів постачання ядерного палива від альтернативного постачальника знизили можливості використання енергетичного компоненту гібридної агресії РФ проти України», – констатують науковці³².

До 26 листопада 2015 р. Українська держава закуповувала газ у Росії (у 2005 р. вартість тисячі кубометрів становила 50 доларів США, а згодом зростати й сягнула у 2013 р. – 485 доларів США за тисячу кубів). У 2014 р. і 2015 р. імпорт російського газу коштував 378 і 365 доларів за тисячу кубів відповідно (було імпортовано 14,5 і 6,1 млрд кубометрів відповідно). Щодо транзитного потенціалу України, то, як відзначають експерти, «зараз російського газу територією України йде менше». Наприклад, якщо у 1992–2008 рр. обсяги транзиту в середньому становили близько 115–120 млрд кубометрів на рік, то у 2018 р. обсяг транзиту склав 86,8 млрд кубів, за перші півроку 2019 р. – 45,1 млрд кубометрів газу. Проте, від цього «Нафтогаз» отримує непоганий дохід: у 2012 р. за транзит компанія отримала 4,1 млрд доларів США, у 2013 р. – 3,8 млрд доларів США, в 2014 р. – 1,5 млрд доларів США, у 2015 р. – 2,1 млрд доларів США, у 2016 р. – 2,8 млрд доларів США, в 2017 – 2018 рр – 2,6 млрд доларів США. Дохід за перше півріччя 2019 р. становив 1,5 млрд доларів США³³.

2015 р. у плані поставок газу підтвердив оптимістичну для України тенденцію, зародки якої з'явилися ще у попередньому році – Росія втратила одного з найбільших покупців даного виду палива в Європі в обличчі України. Так, якщо ще в 2010 р. українська сторона закуповувала понад 36 млрд м³ природного газу, то у 2014 р. отримала з Росії лише 6,1 млрд м³, що більш, ніж на половину менше за показник 2014 р., коли за рахунок імпорту з Російської Федерації було отримано 14,5 млрд м³ палива. Згодом Україна взагалі перестала закупляти газ у Росії та вирішила на свою користь конфлікт між НАК «Нафтогаз Україна» та ВАТ «Газпром» в Стокгольмському арбітражному суді³⁴.

³¹ Третя газова криза за мовчання ЄС: хроніка нової війни «Газпрому» проти України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/02/7/7061050/>

³² Там само.

³³ «Нафтогаз» і «Газпром»: історія газових відносин. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/07/infografika/polityka/naf-tohaz-hazprom-istoriya-hazovyx-vidnosyn>

³⁴ Там само.

Водночас, за підсумками 2015 р., обсяг імпорту газу за реверсом зі Словаччини збільшився удвічі – до 10,5 млрд м³, в порівнянні з 5,6 млрд м³ попереднього 2014 р. Загалом же, імпорт зі Словаччини дозволяє отримувати понад 14 млрд м³ природного газу на рік. Можливості реверсних поставок при цьому не вичерпуються, оскільки з Угорщини можна додатково отримувати бл. 6 млрд м³ газу на рік, однак використання даного напрямку залежить радше від політичної волі офіційного Будапешта. «До того ж перспективами закупівлі палива з європейського спотового ринку через українську ГТС наразі цікавляться Болгарія та Туреччина. Вважаємо, що в перспективі це зміцнить нашу спроможність вистояти в «гібридній війні»...», – відзначають експерти³⁵.

До «торгівельних воєн» Російська Федерація вдалась ще до початку анексії Криму, що проявлялося у скасуванні рішення про зону вільної торгівлі з Україною. Відповідний законопроект був ініційований зважаючи на набрання чинності угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка мала вступити у дію з 1 січня 2016 р. (мити на українські товари ставало таким самим, як і для інших країн членів СОТ)³⁶. Передбачалося також введення ембарго на окремі товари українського походження – м'ясо, рибу, молочні продукти, овочі, фрукти, горіхи та ковбаси. На практиці мита підвищилися на значно більший перелік товарів – окрім продукції сільського господарства та харчової промисловості, також туди ввійшла продукція хімічної промисловості, металургії та машинобудування³⁷. «Росія виходить з тих домовленостей, які були досягнуті на тристоронніх переговорах, одночасно зберігаючи свою позицію. Росія визнає ці домовленості, але готова вжити заходи у відповідь, якщо це (повне набрання чинності Угоди) станеться з порушенням раніше досягнутих домовленостей», – відзначав прес-секретар Президента Росії Д. Песков³⁸.

Таким чином, методом «гібридної війни» Росія намагалася вплинути на зовнішню торгівлю України, яка зазнала відчутного удару внаслідок російської агресії (2014 р.). По-перше, необхідність воєнного захисту України вплинула на обсяги й структуру видатків державного бюджету, що, у свою чергу, вплинуло на обсяги й структуру української зовнішньої торгівлі, особливо імпорту товарів до України. По-друге, «гібридна війна» з Росією найрадикаль-

³⁵ «Нафтогаз» і «Газпром»: історія газових відносин. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/07/infografika/polityka/naf-tohaz-hazprom-istoriya-hazovyx-vidnosyn>

³⁶ Аврамченко К. Торговельна війна з Росією. URL: <https://iser.org.ua/analitika/ekonomichnii-analiz/torgovelnna-viina-z-rosieiu>

³⁷ Там само.

³⁸ Кулицький С. Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350

нішим чином вплинула на зміни в географічній структурі української зовнішньої торгівлі, особливо на обсяги та структуру товарообігу з Росією. Хоча в деяких випадках вплив цей не завжди був однозначний, як, наприклад, у випадку фактичної експропріації російсько-терористичними бойовиками українських вугільних шахт у окупованих районах Донбасу, про що йтиметься далі. Згадані вище зміни знайшли своє відображення у відповідних даних офіційної статистики³⁹.

Згідно з даними НБУ, у 2012 р. на Російську Федерацію припадало 29,6% від сукупної вартості українського експорту товарів і послуг, на країни СНД загалом – 40,9%, на Європейський Союз – 23,0%, а на країни Європи загалом – 24%. У 2017 р. ситуація з українським експортом була вже кардинально іншою: на Росію припадало 13,3% від сукупної вартості українського експорту товарів і послуг, на країни СНД загалом – 21,2%, на Європейський Союз – 35,1%, а на країни Європи загалом – 37,1%. Хоча й меншою мірою, але протягом зазначеного періоду зросла також роль країн Азії, Африки, Америки як отримувачів експорту українських товарів і послуг⁴⁰.

Обсяг експорту товарів та послуг з України у 2016 р. становив 44,9 млрд доларів США, імпорту – 44,5 млрд доларів США. Динаміка показників була різноспрямованою. Так, порівняно з 2015 р. експорт скоротився на 4,1%, а імпорт збільшився на 3,7%. Як наслідок, позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило лише 0,3 млрд доларів США, хоча ще у 2015 р. воно було понад як удесятеро більшим – на 3,8 млрд доларів США⁴¹. Експорт товарів у 2016 р. дещо скоротився і становив 36,4 млрд доларів США, що на 1,8 млрд доларів США, або на 4,6%, менше, ніж у 2015 р. Водночас експорт товарів до країн ЄС зріс до 13,5 млрд доларів США, що на 3,7% більше відповідного показника 2015 р.⁴²

Водночас експорт товарів до країн СНД становив 6 млрд доларів США, що на 22,7% менше відповідного показника 2015 р. Скорочення експорту до країн СНД, передусім до Російської Федерації (на 25,6%), стало визначальним негативним фактором скорочення загального показника експорту з України. Загалом експорт товарів до РФ за три роки гібридної війни знизився понад як у чотири рази – з 14,9 млрд доларів США у 2013 р. до 3,6 млрд доларів США у 2016 р.⁴³

³⁹ Кулицький С. Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:economic-hni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Региони на экспорт. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/publication/100004547-regioni-na-eksport>

⁴² Там само.

⁴³ Там само.

Для кращої ілюстрації «товарних воєн», порівняємо обсяги українського експорту до Російської Федерації до й після Євромайдану. Найбільше зменшення експорту до Росії відбулося за рахунок Донецької та Луганської областей, АР Крим: за перші сім місяців 2013 р. експорт становив 2,44 млрд доларів США, а за той самий період 2016 р. – тільки 0,32 млрд доларів США. Ці втрати безпосередньо пов'язані не з «розривом економічних зв'язків», а з російською агресією⁴⁴. Як свідчать дані Федеральної митної служби Росії, увесь російський імпорт за той час теж зменшився майже вдвічі – від 179,3 млрд доларів США до 94,8 млрд доларів США⁴⁵.

Згідно з даними Державної служби статистики, експорт України до Росії за перше півріччя 2017 р. склав понад 19,3 мільярда доларів США – на 26,4% більше, ніж за аналогічний період торік. Імпорт з Росії оцінюється майже в 30 мільярдів доларів США, що на 41,5% перевищував минулорічні показники. Таким чином, товарообмін із країною-агресором не тільки не припинився на четвертий рік війни, але й збільшився на користь Росії⁴⁶.

Заступниця міністра економічного розвитку і торгівлі Н. Микольська звертає увагу на те, що постачання деяких російських товарів в Україну припинилося природним чином завдяки громадській позиції українців. «Ця наша громадська акція «Не купуй російське!» дійсно спрацювала. Російські мережеві автозаправки стоять практично порожні, немає і близько тих об'ємів продажу нафтопродуктів по російських заправках «ТНК», «Лукойл», які були раніше»⁴⁷, – констатує голова Комітету економістів України А. Новак. Але самі нафтопродукти, зауважує одразу, все ще є у переліку критичного імпорту, від яких Україна наразі не може відмовитись. Окрім пального, за словами економіста, до таких товарів належить також газ, який Україна отримує реверсом з Європи, та ядерне паливо для українських АЕС⁴⁸.

Отже, попри «гібридну війну, Україна продовжує торгувати з агресором. «Значна частина українського машинобудування не може знайти ринків збуту поза пострадянським простором з огляду на багаторічні виробничі зв'язки та схожість технологічного відставання. На рівні держави не були відпрацьовані механізми інтеграції відповідних українських підприємств до європейських виробничих циклів, а їхні власники шукають шляхи збереження економічних зв'язків з Росією, а не готують масштабні інвести-

⁴⁴ Крамар О. Економічний контрудар. Хто лобіює співпрацю з Росією. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/175481>

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Просто бізнес: що і чому Україна досі купує в агресора? URL: <http://report.if.ua/groshi/prosto-biznes-shcho-i-chomu-ukrayina-dosi-kupuye-v-agresora/>

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

ційні проекти для кардинального переоснащення виробництва», – із сумом констатують учені⁴⁹.

У розпал російсько-української війни, Російська Федерація продовжувала застосовувати «транзитні війни», що, зокрема, проявлялося в обмеженні транзиту українських товарів до Киргизстану і продовженні таких обмежень до Казахстану. Українські урядовці для боротьби з «транзитними війнами» зверталися СОТ та вдавалися до «дзеркальних» заходів щодо транзиту російських товарів територією України. Водночас «Укрзалізниця» пропонувала альтернативні шляхи доставки товарів, вказуючи на перспективи розвитку т. зв. «Шовкового шляху»⁵⁰. Обмеження транзиту до Киргизстану і продовження обмежень транзиту до Казахстану вже вилилось для України в конкретні цифри: за даними МЕРТ, в перші дні на російському кордоні було затримано 43 фури і 22 вагони з українськими товарами⁵¹.

ЗМІ з посиланням на Національну палату підприємців Казахстану «Атамекен», повідомляли, що близько 50 машин з українськими вантажами на адресу казахстанських компаній простоюють на російсько-білоруській ділянці державного кордону⁵². Питання російських обмежувальних заходів щодо транзиту українських товарів було винесено на обговорення в рамках засідання комітету Асоціації Україна – Європейський Союз. Заступник міністра економічного розвитку і торгівлі України Н. Микольська повідомила, що українська сторона закликала Європейський Союз посилити тиск на Росію для негайної відміни обмежувальних заходів щодо транзиту»⁵³.

Руйнування економіки окупованого Російською Федерацією Донбасу – ще один метод економічної «гібридної війни» Російської Федерації. Я. Базилюк відзначає, що методичне знищення економічного потенціалу захоплених територій, яке здійснюється Росією через пошкодження і / або вивезення із захоплених територій майна фізичних і юридичних осіб (в т. ч. державного), демонтажу економічної інфраструктури, руйнації та розкрадання виробничих основних фондів та інших незаконних дій призводить до комплексного розвалу економіки окупованих територій, загострення соціально-економічних проблем на території Донбасу⁵⁴.

⁴⁹ Гібридні загрози Україні і суспільна небезпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Київ, 2018. С. 61.

⁵⁰ Росія відкрила ще один «транзитний фронт» проти України. URL: <https://kyrgyzstan.mfa.gov.ua/news/4680-rosiya-vidkrila-shche-odin-tranzitnyy-front-proti-ukraini>

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Чорна книга Кремля. Війна Росії проти України. Лютий 2015. Втрати і збитки, які несе Україна внаслідок тимчасової окупації Російською Федерацією Криму та агресії, що триває в окремих районах Донецької і Луганської областей. URL: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf.

Констатуємо – Російською Федерацією у 2014–2021 рр. здійснювалося методичне знищення економічного потенціалу захоплених територій, яке через пошкодження і / або вивезення із захоплених територій майна фізичних і юридичних осіб (в т.ч. державного), демонтажу економічної інфраструктури, руйнації та розкрадання виробничих основних фондів та інших незаконних дій призводить до комплексного розвалу економіки окупованих територій⁵⁵.

Згідно з даними Мінрегіону України, станом на 1 вересня 2014 р. у Донецькій та Луганській областях пошкоджено або зруйновано 217 об'єктів освіти, 45 – охорони здоров'я, 51 – культурного і спортивного призначення, 81 адміністративну будівлю, 14 об'єктів торгівлі та 132 промислових об'єкти на загальну суму 4 млрд. 788 млн. гривень. Без житла залишилось понад 710 тис. осіб. У Донецькій області зруйновано та пошкоджено близько 4740 житлових будинків, у Луганській області – понад 690. Відновлення об'єктів житлового фонду, за попередніми оцінками фахівців міністерства, потребуватиме близько 1 млрд. 750 млн. грн.⁵⁶

Згідно з інформацією Міненергівугілля України внаслідок бойових дій пошкоджень різного ступеню завдано об'єктам інфраструктури (будівлі, комунікації) всіх ТЕС Донбаської енергосистеми. До складу Донбаської енергосистеми входять: Старобешівська ТЕС; Слов'янська ТЕС; Курахівська ТЕС; Зуївська ТЕС; Луганська ТЕС; Вуглегірська ТЕС; Миронівська ТЕС⁵⁷. Попередня орієнтовна вартість аварійно-відновлюваних робіт на пошкоджених об'єктах електроенергетики складає 693 млн. грн. Крім того, у разі прийняття рішення щодо виконання термінових заходів з переведення споживачів регіону на електричне опалення, вартість таких робіт додатково збільшиться на 400-450 млн. грн.

Згідно з даними НАК «Нафтогаз України» станом на 12 серпня 2014 р. пошкоджено майже 1000 розподільчих газопроводів (767 – низького, 158 – середнього та 54 – високого тиску), зруйновано (демонтровано) 1,4 км газопроводів, один газонаповнювальний пункт, відновлення потребують 53 газорозподільні пункти та біля 200 шафових газорозподільних пунктів газопостачальних компаній, зупинено експлуатацію 5 АЗС та 4 АГНКС, викрадено 60 одиниць автотранспортної та спеціальної техніки, 11 пошкоджено. За оцінками спеціалістів компанії, проведення аварійно-відновлюваних робіт об'єктів газопостачання потребуватиме близько 500 млн грн.

⁵⁵ Базилюк Я. Забезпечення економічної безпеки України умовах гібридної війни. *Стратегічні пріоритети*. 2015. Вип. 3. С. 47–55.

⁵⁶ Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі. URL: <http://mediambo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/>

⁵⁷ Там само.

Із 93 шахт регіону, що підпорядковані Міненерговугілля, 24 працюють в нормальному режимі, 58 – в режимі життєзабезпечення (вентиляція та водовідведення), 11 – повністю знеструмлені. Збитки пов'язані з припиненням електропостачання шахт, їх затопленням, втратою майна і обладнання, затопленням прилеглих територій, а також забрудненням підземних вод та питної води у всьому вугільному басейні сьогодні достеменно оцінити неможливо⁵⁸.

Значна кількість металургійних та коксохімічних підприємств Донецької й Луганської областей на сьогоднішній день опинилися на окупованій території (ПАТ «Єнакієвський металургійний завод» («ЄМЗ») (з Макіївською філією), ПАТ «Алчевський металургійний комбінат» («АМК»), ПрАТ «Донецьксталь» – металургійний завод» («Донецьксталь»), ПАТ «Донецький металопрокатний завод» («ДМПЗ»), ПрАТ «Донецький електрометалургійний завод» («ДЕМЗ»), ПАТ «Харцизький трубний завод» («ХТЗ»), ПАТ «Стахановський завод феросплавів» («СЗФ»), ПАТ «Ясинівський коксохімічний завод» («ЯКХЗ»), ПрАТ «Макіївкокс», ПрАТ «Єнакієвський коксохіміпром» («ЄКХП»), ПАТ «Донецькокс», ПАТ «Алчевський коксохімічний завод» («Алчевськокс»)»⁵⁹.

З початку конфлікту падіння виробництва відбулося у всіх основних галузях промисловості Донецької і Луганської областей, що спричинило зменшення експорту приблизно удвічі. Тільки у 2014 р. обсяги промислової продукції зменшились у Донецькій області – на 31,5%, у Луганській – на 42,0%. Зокрема, у Донецькій області скорочення обсягів промислового виробництва склало: у виробництві, передачі й розподілі електроенергії – 18,3%; у металургійному виробництві і виробництві готових металевих виробів – 27,7%; у виробництві коксу та продуктів нафтопереробки – 31,5%; у вугільній промисловості – 36,8%; у машинобудуванні – 41,1%; у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – 47,5%. У базових галузях промисловості регіону порушені традиційні виробничі ланцюжки «вугілля – кокс – метал» та «вугілля – електроенергетика». На працюючих підприємствах Донецької та Луганської областей знижено обсяги виробництва продукції через перебої з постачанням сировини і вивезенням готової продукції, пошкодженням виробничих та інфраструктурних об'єктів, мереж водопостачання, електроживлення, призупиненням банківських операцій⁶⁰.

Можемо підрахувати загальноекономічні втрати ВВП України. Найбільш пікові роки таких втрат – це 2014–2015, коли наша держава втратила майже 20% ВВП країни через російську агресію.

Також можемо порахувати втрати від девальвації курсу гривні, оскільки – це також пряме зниження доходів усіх українців. Далі потрібно рахувати втрати інвестицій. До 2014 року в Україну надходило 5-6 мільярдів доларів інвестицій щороку. Від 2014 р. цей прямий потік інвестицій зменшився у 2-3 рази⁶¹.

Згідно з даними Німецького інституту економічних досліджень «DIW Berlin» унаслідок «гібридної війни» на Донбасі валовий регіональний продукт (ВРП) у розрахунку на душу населення Донецької області скоротився у 2013 – 2016 рр. у середньому на 43% щодо відношення до базового року, а в Луганській області – на 52%⁶². Для Донецького регіону ВРП на душу населення впав на 4630 доларів США, для Луганського – на 3326 доларів США⁶³. Зіставлення контрфактичного і спостережуваного ВВП показало, що Україна втратила в середньому 15,1% ВВП на душу населення у воєнний період (2013 – 2017 рр.), або 9,2% ВВП у 2014 р. і, 19,6% ВВП у 2015 р., 19,8% ВВП у 2016 р. і 21,7% ВВП у 2017 р.⁶⁴. У 2018 р. USAID уже надавав допомогу на розвиток економіки Донбасу – агентство виділило 125 млн доларів США на підтримку жителів регіонів, які найбільше постраждали від бойових дій⁶⁵.

Окупант не має мети розвивати окуповану територію. Мета – грабувати окуповану територію», – відзначав А. Новак. – Зараз на захопленій частині Донбасу економіки практично немає. І, за дописами людей, які там живуть, у соцмережах, навіть більшість харчових продуктів завезені з Росії: з Краснодарського краю, з Кубані. Тому економіка ОРДЛО повністю зруйнована, і ці утворення «ЛДНР» повністю фінансуються з Москви. Максимум, це напівконтрабандний продаж вугілля⁶⁶.

Згідно з оцінками міжнародних експертів в зазначених областях на початку 2015 р. на непідконтрольних уряду територіях в цілому втрачено 5,9% ВВП, в тому числі у промисловому виробництві – 3,7%, сільськогосподарському виробництві – 0,1%, роздрібній торгівлі – 1,7%, будівництві – 0,3% відповідно⁶⁷.

Попередня оцінка потреби у відбудові східних областей становить (2015 р.) – 1,52 млрд доларів США, зокрема, у таких напрямках, як:

1) інфраструктура та соціальні послуги (1,257 млрд доларів США), в у тому числі на тран-

⁵⁸ Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі. URL: <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/>

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Проаналізували втрати України через війну на Донбасі та витрати Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/30264799.html>

⁶² Німецькі економісти підраховали втрати для економіки Донбасу через війну. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/nemetskie-ekonomisty-podschitali-poteri-ekonomiki-1559316589.html>

⁶³ Там само.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Підраховали втрати економіки Донбасу через війну. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/06/01/novyna/polityka/pidrahuvay-vtraty-ekonomiky-donbasu-cherz-vijn>

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Полчанов А. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агроевіт*. 2017. Вип. 11. С. 40–46.

спорт (558,2 млн доларів США), соціальну допомогу (329,4 млн доларів США), охорону здоров'я (184,2 млн доларів США);

2) економічне відновлення (135 млн доларів США), в тому числі на зайнятість (40 млн доларів США), продуктивні сили та засоби до існування (33 млн доларів США), підтримку малого та середнього бізнесу (30 млн доларів США), фінансові послуги (25 млн доларів США);

3) соціальна стійкість, розбудова миру та громадська безпека (126 млн дол. США), психосоціальна підтримка (28,4 млн доларів США), відновлення громадської безпеки (23,9 млн доларів США), підготовка до роззброєння, демобілізації та реінтеграції (20,4 млн доларів США)⁶⁸.

«Криза в Україні є небезпечною, її наслідки поки важко виміряти, ризик її поширення на інші країни навряд чи передбачуваний. Однак це може мати серйозні економічні наслідки», – відзначала керівник МВФ К. Лагард в інтерв'ю німецькому виданню «Handelsblatt»⁶⁹. Справді, міністр економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України Т. Милованов заважав, що прямі втрати у 2014 – 2015 рр. склали 15-20% ВВП країни, а загальні втрати складають від 50 до 150 млрд доларів США (наприклад, А. Аслунд дає оцінку біля 100 млрд доларів США)⁷⁰.

Обсяг економічних збитків України від російської агресії окреслив 25 березня 2018 р. тодішній Президент України П. Порошенко, який констатував: «Через анексію Криму Україна втратила 3,6% ВВП, 80% своїх нафтогазових покладів у Чорному морі, 10% портової інфраструктури. Через окупацію частини Донбасу ми недорахувалися 15% ВВП, 25% промисловості, майже чверті товарного експорту. На окупованій території залишилося близько 100 шахт, активи банків майже на 5 млрд доларів США. Це те, що ми втратили під час війни, через бойові дії»⁷¹.

Отже, багатоваріантність воєнних конфліктів, які не завжди мають форму власне воєнного протистояння, вимагає зміни економічної стратегії розвитку держави, що являє собою важливі цілі та методи їхньої реалізації⁷². В. Мартинюк пропонує класифі-

кацію гібридних загроз економічній безпеці України на сучасному етапі, з-поміж яких виокремимо:

– діяльність незаконних збройних формувань на території України, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої економічної, соціально-політичної ситуації в Україні, на порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;

– політичні та лобістські заходи на Заході, які використовуються Росією для формування сумніву у правильності позиції країн Європейського Союзу щодо продовження санкційного впливу на Росію, а також для легітимації анексії Криму;

– збереження присутності російських банків в Україні, які продовжують контролювати значну частину фінансів бізнесу і громадян;

– контроль над важливими економічними активами в Україні, зокрема в енергетичному секторі (обленерго, облгаз), з боку російських або проросійськи налаштованих власників, що робить можливим тихі диверсії (саботаж, умовні аварії і простої), впровадження шкідливого програмного забезпечення для подальших кібератак, руйнування стратегічних підприємств;

– зовнішній економічний вплив на діяльність великих підприємств, що створює передумови для впливу на великі робітничі колективи та маніпулювання (шахтарські протести).

«Ні в політичній, ні в економічній, ні в зовнішньополітичній чи безпековій сферах Москві не вдалося повернути Україну під свій протекторат», – відзначав В. Огризко⁷³. Забезпечення економічної безпеки України в умовах економічної «гібридної війни» Російської Федерації можна шляхом:

– регламентації сфери державних закупівель, де мають бути встановлені критерії участі російських суб'єктів господарської діяльності або суб'єктів підприємницької діяльності з російськими бенефіціарами, аж до заборони такої участі;

– обмеження діяльності російських фінансових установ на території України, заборони розміщення коштів державних установ на рахунках банків-резидентів Росії;

– припинення всіх видів співробітництва у військовій сфері;

– обмеження можливості виведення коштів з України російськими фінансовими установами;

– регламентації можливості використання транзитного потенціалу України для потреб Російської Федерації за погодженням з Європейським Союзом;

– заборони псевдосуверенним утворенням використання транзитного потенціалу України;

⁶⁸ Полчанов А. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агросвіт*. 2017. Вип. 11. С. 42.

⁶⁹ Зануда А. Україна і Донбас: економічні наслідки конфлікту. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/business/2014/05/140512_eastern_ukraine_economy_az

⁷⁰ Вінокуров Я. Втрати України від російської агресії складають \$50-150 млрд – Мінекономіки. URL: <https://hromadske.ua>

⁷¹ Вишневецький Ю. Що втратила Україна, Росія та Захід від п'ятирічного конфлікту на Донбасі. URL: https://www.dsnews.ua/minskiy_pat/shcho-vtratil-ukrayina-rosiya-ta-zahid-vid-p-yatirichnogo-konfliktu-02092019230000

⁷² Федотова Ю. Збройні конфлікти: енумерація а взаємозв'язок з економікою. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 29. С. 56.

⁷³ Огризко В. Мета російської агресії – знищення української державності. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи*. Київ, 2016. С. 19.

– інформування українських експортерів щодо ризиків та загроз співробітництва з Російською Федерацією;

– заборони українських інвестицій до Російської Федерації тощо⁷⁴.

Висновки

Ототожнюючи кордони СРСР із кордонами сучасної Росії, наголошуючи на масштабних економічних втратах Російської Федерації від розвалу Радянського Союзу, Президент Росії – В. Путін, де-факто, не тільки легалізував «гібридну війну» в економічній сфері проти України, але й став визначальним символом російського експансіонізму. Пропагуючи ідею відновлення у цьому регіоні авторитарної «євразійської» моделі «керованої демократії», шляхом створення інтеграційної співдружності за зразком Радянського Союзу, Російська Федерація у 2000-х рр. спровокувала низку «газових воєн», де-факто, безпідставно виступила ініціатором транзитних та продовольчих «війн». Найефективнішим засобом тиску на Україну, як показує практика, виявився енергетичний тиск. Ототожнюючи енергоресурси з енергетичною зброєю, Російська Федерація планомірно змушувала Українську сторону підписувати неви-

⁷⁴ Базилук Я. Забезпечення економічної безпеки України умовах гібридної війни. *Стратегічні пріоритети*. 2015. Вип. 3. С. 47 – 55.

гідні газові угоди, зменшувати ціну транзиту газу територією нашої держави, неодноразово звинувачувала керівництво останньої у зриві поставок «блакитного палива» за кордон. Доволі ефективними для Росії видалися й торгові війни, проте їх результати не дав бажаного для країни-агресора ефекту, зважаючи на швидку переорієнтацію українських виробників на європейські та азійські ринки збуту товарів.

На сучасному етапі українського державотворення, в умовах російсько-української війни, країна-агресор для послаблення військово-політичного потенціалу нашої держави, активно використовує економічні важелі тиску, серед яких провідну роль відіграють: контроль над важливими економічними активами в Україні, зокрема в енергетичному секторі; будівництво експортних нафтопроводів в обхід України з метою послаблення її ролі на європейському континенті; руйнування промислових підприємств в зоні АТО, ООС; фінансова підтримка російського приватного капіталу в Україні та ін. Поєднання політичних та економічних методів ведення «гібридної війни» про Україну – одна з характерних рис російської зовнішньої політики сьогодення, що вимагає від нашої держави (а) якісного наукового осмислення її загроз, (б) зваженої зовнішньої політики та (в) консолідації суспільства на ґрунті ідеї територіальної цілісності та європейського майбутнього України.

Інформація про авторів:

Лук'янченко Світлана Василівна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри гуманітарних наук

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, 79026, Україна

Марцінко Наталя Миколаївна,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
32, вул. Героїв Майдану, м. Львів, 79026, Україна

Information about the authors:

Lukianchenko Svitlana Vasylivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Humanities

Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy
32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine

Martsinko Natalia Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher at the Research Center of the Land Forces

Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy
32, Heroiv Maidanu str., Lviv, 79026, Ukraine